

ІНФОРМАТИКА, ОБЧИСЛЮВАЛЬНА ТЕХНІКА ТА АВТОМАТИЗАЦІЯ

УДК 681.3

Б.М. Герасимов, д.т.н., проф., пров.н.с.

С.О. Кондратенко, ад'юнкт

Житомирський військовий інститут радіоелектроніки

СИНТЕЗ АЛГОРИТМУ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТОРА ПРИ НЕЧІТКІЙ ПОЧАТКОВІЙ ІНФОРМАЦІЇ

Розглянуто методика синтезу алгоритму діяльності оператора на ранніх етапах проектування складних технічних систем, що дозволить вирішити проблему початкових даних та отримати достатньо ефективні алгоритми.

Одною з найбільш важливих задач, виникаючих при розробці складних людино-машинних систем, є задача проектування діяльності оператора. Під проектуванням діяльності оператора прийнято розуміти формальне чи неформальне описання послідовності дій оператора, виконання якої призводить до вирішення тієї чи іншої задачі, виникаючої в процесі функціонування системи. Така послідовність дій визначається як "алгоритм прийняття рішення оператором". Передбачається, що даний алгоритм наділений властивостями дискретності, детермінованості, елементарності та кінцевості кроків, направленості та масовості [1].

Основними показниками якості виконання алгоритму є ймовірність правильного виконання P_n та час виконання T .

Ідеальний алгоритм діяльності оператора повинен задовольняти таким умовам:

$$P \rightarrow \max; T \rightarrow \min.$$

Однак такий алгоритм практично синтезувати неможливо через взаємозв'язок між показниками P та T . Збільшення ймовірності правильного прийняття рішення оператором можливе лише за рахунок обробки додаткової інформації, що обов'язково призводить до збільшення часу прийняття рішення. В зв'язку з цим задача синтезу алгоритму діяльності оператора може бути сформульована в одній із постановок:

- пряма постановка – знайти такий варіант алгоритму, що забезпечує

$$T \rightarrow \min \text{ при } P \geq P_{\text{дон}}, \quad (1)$$

де $P_{\text{дон}}$ – мінімально допустима ймовірність правильного виконання алгоритму;

- знайти такий варіант алгоритму, який забезпечує

$$P \rightarrow \max \text{ при } T \leq T_{\text{дон}}, \quad (2)$$

де $T_{\text{дон}}$ – максимально допустимий час виконання алгоритму.

Розв'язання наведених задач синтезу алгоритму вимагає математичної моделі алгоритму. Найбільш часто алгоритмічні процеси моделюються ймовірнісними графами [2]. Однак такий підхід потребує початкових даних про ймовірнісно-часові характеристики операцій алгоритму. Одержання цих даних поєднується з проведенням експериментальних досліджень в реальних умовах діяльності оператора, що практично неможливо на етапі проектування системи.

При проектуванні людино-машинних систем єдиною доступною початковою інформацією є експертна інформація, що накопичена в процесі розробки та експлуатації систем-прототипів. Формальним апаратом для обробки експертної інформації є теорія нечітких множин [3, 4]. Використання даного апарату при синтезі алгоритму діяльності оператора дозволяє використовувати відомі ймовірнісні моделі у випадку, якщо початкові дані задані у вигляді нечітких чисел.

Розвиток апарату теорії нечітких множин стосовно задачі синтезу алгоритмічних процесів проведений А.П. Ротштейном [5].

Для моделювання алгоритмічного процесу пропонується використати поняття нечіткого ймовірнісного графа (НІГ), під яким розуміється кінцевий орієнтований граф, дуги якого зважені нечіткими ймовірнісно-часовими характеристиками переходів між вершинами [5].

Типовий приклад алгоритму діяльності оператора, поданого у вигляді нечіткого ймовірнісного графа, наведений на рис. 1.

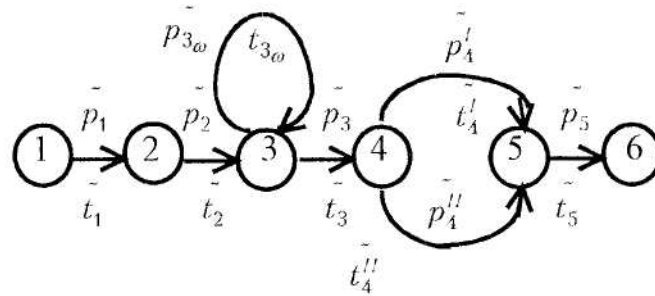

Рис. 1. Нечіткий імовірнісний граф алгоритму діяльності оператора

Для рішення задачі синтезу алгоритму діяльності у постановці (1) чи (2) необхідна методика розрахунку значень ймовірності P та часу T для початкового НІГ за допомогою його перетворення (укрупнення) в еквівалентний НІГ з одною дугою та двома вершинами – вхідною та кінцевою. Основними операціями такого перетворення є: об'єднання послідовних дуг, об'єднання паралельних дуг та вилучення дуги-петлі.

Позначимо попередньо нечіткі ймовірності та час переходу між i -ю та j -ю вершинами НІГ $\bar{p}_{ij}$ та $\bar{t}_{ij}$ відповідно. Тоді правила еквівалентного перетворення будуть мати такий вигляд [5]:

1. Об'єднання послідовних дуг:

$$\bar{p}_{ij} = \bigcup_{\alpha \in [0,1]} \left(\bar{p}_{ik\alpha}, \bar{p}_{kj\alpha} \right); \tag{3}$$

$$\bar{t}_{ij} = \bigcup_{\alpha \in [0,1]} \left(\bar{t}_{ik\alpha}, \bar{t}_{kj\alpha} \right), \tag{4}$$

де

$$\bar{p}_{ik\alpha} = \bar{p}_{ik\alpha} \cdot \bar{p}_{kj\alpha}; \quad \bar{p}_{kj\alpha} = \bar{p}_{ik\alpha} \cdot \bar{p}_{kj\alpha};$$

$$\bar{t}_{ik\alpha} = \bar{t}_{ik\alpha} + \bar{t}_{kj\alpha}; \quad \bar{t}_{kj\alpha} = \bar{t}_{ik\alpha} + \bar{t}_{kj\alpha};$$

$\bar{p}_{ij\alpha}, \bar{t}_{ij\alpha}$ – α -рівень нечітких величин $\bar{p}_{ij}, \bar{t}_{ij}$.

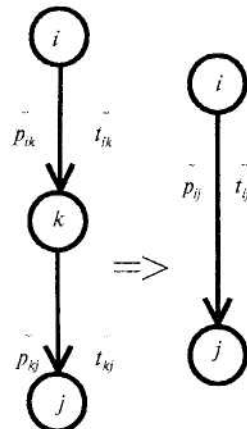

Рис. 2. Об'єднання послідовних дуг

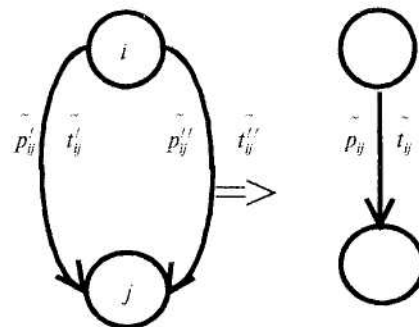

Рис. 3. Об'єднання паралельних дуг

2. Об'єднання паралельних дуг:

$$\bar{p}_{ij} = \bigcup_{\alpha \in [0,1]} \left(\bar{p}_{ij\alpha}, \bar{p}_{ij\alpha} \right); \tag{5}$$

$$\bar{t}_{ij} = \bigcup_{\alpha \in [0,1]} \left(\bar{t}_{ij\alpha}, \bar{t}_{ij\alpha} \right), \tag{6}$$

де

$$p_{j\alpha} = p_{j\alpha}^I + p_{j\alpha}^{II}; \quad p_{j\alpha}^- = \min\left(1, p_{j\alpha}^{-I} + p_{j\alpha}^{-II}\right);$$

$$t_{j\alpha} = \frac{p_1 t_{j\alpha}^I + p_2 t_{j\alpha}^{II}}{p_1 + p_2}; \quad t_{j\alpha}^- = \frac{p_3 t_{j\alpha}^{-I} + p_4 t_{j\alpha}^{-II}}{p_3 + p_4};$$

$$p_1 = \begin{cases} p_{j\alpha}^I, t_{j\alpha}^I \geq t_{j\alpha}^{II}, \\ p_{j\alpha}^I, t_{j\alpha}^I < t_{j\alpha}^{II}; \end{cases} \quad p_2 = \begin{cases} p_{j\alpha}^{II}, t_{j\alpha}^{II} \geq t_{j\alpha}^I, \\ p_{j\alpha}^{II}, t_{j\alpha}^{II} < t_{j\alpha}^I; \end{cases}$$

$$p_3 = \begin{cases} p_{j\alpha}^{-I}, t_{j\alpha}^{-I} \geq t_{j\alpha}^{-II}, \\ p_{j\alpha}^{-I}, t_{j\alpha}^{-I} < t_{j\alpha}^{-II}; \end{cases} \quad p_4 = \begin{cases} p_{j\alpha}^{-II}, t_{j\alpha}^{-II} \geq t_{j\alpha}^{-I}, \\ p_{j\alpha}^{-II}, t_{j\alpha}^{-II} < t_{j\alpha}^{-I}. \end{cases}$$

3. Вилучення дуги-петлі.

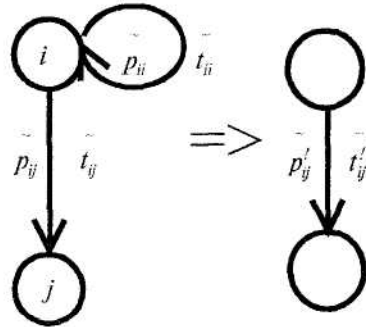

Рис. 4. Вилучення дуги-петлі

$$p_{ij}^{\sim} = \bigcup_{\alpha \in [0,1]} \left(p_{j\alpha}^I, p_{j\alpha}^{-I} \right); \tag{7}$$

$$t_{ij}^{\sim} = \bigcup_{\alpha \in [0,1]} \left(t_{j\alpha}^I, t_{j\alpha}^{-I} \right); \tag{8}$$

де

$$p_{j\alpha}^I = \frac{p_{j\alpha}}{1 - p_{ii}}; \quad p_{j\alpha}^{-I} = \min\left(1, \frac{p_{j\alpha}}{1 - p_{ii}}\right);$$

$$t_{j\alpha}^I = t_{j\alpha} + \frac{t_{j\alpha} \cdot p_{ii}}{1 - p_{ii}}; \quad t_{j\alpha}^{-I} = t_{j\alpha} + \frac{t_{j\alpha} \cdot p_{ii}}{1 - p_{ii}}.$$

Перейдемо до розгляду питання оптимального (раціонального) вибору алгоритму діяльності оператора. Для визначеності візьмемо пряму постановку задачі синтезу (1).

Нехай відомий варіант алгоритму, в якому кожний i -й оператор (A_i) може бути реалізованим n_i різноманітними способами, а кожна j -та логічна умова (ω_j) – n_j способами:

$$A_i = \{A_{i1}, \dots, A_{in_i}\}; \quad \omega_j = \{\omega_{j1}, \dots, \omega_{jn_j}\}.$$

Наявність деякої кількості варіантів пов'язана з тим, що проектувальник має можливість змінювати структуру та параметри алгоритму. Зміна структури полягає в зміні складу та взаємозв'язків операторів і логічних умов.

Зміна параметрів – часу та ймовірності правильного виконання операторів та логічних умов – пов'язана з можливістю зміни інформаційної моделі процесу, рівня кваліфікації, рівня спеціаліста тощо.

Суть оптимізації полягає у відсіченні неперспективних варіантів реалізації операторів та логічних умов, отриманих на кожному кроці укрупнення алгоритму. В процесі оптимізації доцільно використовувати два достатньо очевидних правила, наведених в [5].

Правило 1. Якщо A_1 та A_2 – два варіанти реалізації оператора A , причому $P_{A_1\alpha} > P_{A_2\alpha}$ та $t_{A_1\alpha} < t_{A_2\alpha}$, то варіант A_2 не може входити до оптимального алгоритму.

Правило 2. Якщо ω_1 та ω_2 – два варіанти виконання логічної умови ω , причому $P_{\omega_1\alpha} > P_{\omega_2\alpha}$ та $t_{\omega_1\alpha} < t_{\omega_2\alpha}$, то варіант ω_2 не може входити до оптимального алгоритму.

Із врахуванням наведених правил вибір оптимального варіанту алгоритма діяльності оператора при нечіткій початковій інформації включає такі етапи:

1. Генеруються можливі алгоритмічні структури діяльності оператора.
2. Визначаються початкові дані за імовірісно-часовими характеристиками кожного варіанта реалізації оператора та логічної умови. Початкові дані є нечіткими числами в α -рівневому розкладі.
3. Відкидаються неперспективні варіанти виконання операторів та логічних умов, що входять в деяку i -ту структуру, використовуючи правила 1 та 2.
4. Шляхом послідовного укрупнення графа i -ї початкової структури алгоритму до еквівалентного графа на основі використання формул перетворення (3)–(8) визначаються час реалізації $T(A_i, \omega_i)$ та імовірність правильного виконання алгоритму $P(A_i, \omega_i)$ для i -го варіанта структури.
5. Відкидаються варіанти реалізації процесу, для яких $P(A_i, \omega_i) < P_{\text{дон}}$.
6. З варіантів, що залишились, вибирається той, в якому $T(A_i, \omega_i) \rightarrow \min$.
7. Обраний оптимальний варіант “розгоргається” до рівня операторів та логічних умов і записується в оптимальний алгоритм.

Практичне використання методики синтезу алгоритму діяльності оператора, що пропонується, на ранніх етапах проектування складних технічних систем дозволяє вирішити проблему початкових даних та отримати достатньо ефективні алгоритми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Введение в эргономику / Под ред. П.Я. Шляена. – М.: Сов. радио, 1974. – 352 с.
2. Кофман А.В. Введение в теорию нечетких множеств. – М.: Радио и связь, 1982. – 432 с.
3. Ротштейн А.П., Кузнецов В.П. Проектирование бездефектных человеко-машинных технологий. – Киев: Техника, 1999. – 180 с.
4. Борисов А.Н., Крумберг О.А., Фёдоров И.П. Принятие решений на основе нечетких моделей. Примеры использования. – Рига: Занятие, 1990. – 184 с.
5. Ротштейн А.П., Штовба С.Д. Нечёткая надёжность алгоритмических процессов. – Винница: Контигент, 1997. – 142 с.

ГЕРАСИМОВ Борис Михайлович – доктор технічних наук, професор, провідний научний співробітник науково-дослідного відділу Житомирського військового інституту радіоелектроніки.

Наукові інтереси:

– інтелектуальні системи та системи відображення.

КОНДРАТЕНКО Сергій Олександрович – ад'юнкт Житомирського військового інституту радіоелектроніки.

Наукові інтереси:

– системи відображення інформації.